

Pratarmė

Ši knyga – tai Sovietų Sąjungos disidentu Jevgenijaus Nikolajevu prisiminimai, nušviečiantys mažai žinomą sovietų baudžiamosios „psichiatrijos“ temą. Jaunas mokslininkas, Visasąjunginio dezinfekcijos ir sterilizacijos mokslinių tyrimų instituto darbuotojas, 1970 metais pateko į vadovybės nemalonę dėl atsisakymo dalyvauti politinėse paskaitėlose, komunistinėse talkose ir režimo kritikos. Nesutikęs keisti „asocialaus elgesio“, Nikolajevus sulaukė skaudžių pasekmių: buvo atleistas iš darbo, nekart siųstas į psichiatrijos gydyklą, ten „gydytas“ fizinę ir psichinę sveikatą žalojančiais preparatais, kentė nuolatinės patyčias ir bauginimus, jam apribotas veiknumas ir, be to, menkos pilietinės teisės. Visa tai tęsėsi ištisą dešimtmetį, kol pagaliau 1980 m. Nikolajevui per didžiausius vargus leista emigruoti į Vakarų. 1983 m. Vakarų Vokietijoje dienos šviesą išvydo ši sukrečianti knyga.

Politinų priešininkų paskelbimas psichikos ligoniais ir prieš juos nukreiptos represijos – sena kaip pasaulis praktika. Viduramžiais tokie žmonės neretai būdavo paskelbiami apsėstaisiais ir jei jiems pavykdavo išvengti mirties, būdavo izoliuojami nuo visuomenės. Vėlesniais laikais, kai psichiatrija žengė pirmuosius žingsnius, įvairiuose kraštuose atsirado pagunda piktnaudžiauti naujuoju mokslu, susidorojant su visais neįtikusiais. Tarkim, nuo XIV a. Londone veikiančioje liūdnei pagarsėjusioje Bedlamo ligoninėje baisiomis sąlygomis kalinti ne tik tikrieji ligoniai, bet ir visiškai sveiki asmenys, kurių pažiūros ar veikla apšaukta pavojinga. Jau tada ligoninių personalo elgesys dažnai visiškai priklausydavo nuo nurodymų „iš viršaus“. Minėtame Bedlame prie sienų prirakintų, nuolat ujamų ir kitaip kankinamų tariamų ligonių psichika išties patirdavo negrįžtamų pokyčių.

Totalitariniai XX a. režimai psichiatriją pavertė savo tarnai- te. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungos saugumo struktūros dar Lenino ir Stalino valdymo laikotarpiu kontroliavo gydyklas, verbavo me- dikus ir pagalbinių personalą. Nikitos Chruščiovo valdymo laikais, kai prasidėjo sąlyginis atšilimas, politinių kalinių sumažėjo, bet užtat padidėjo represyvosios psichiatrijos vaidmuo. SSRS sau- gumo struktūrų istoriją tyrinėjantis lenkų mokslininkas Marekas Ciesielczykas vienoje iš savo knygų rašo: „Savo metu Chruščiovas teigė, kad visi sovietų piliečiai patenkinti gyvenimu, o tie nedauge- lis, kurie kritikuoja valdžią ir visuomeninę politinę SSRS sistemą, paprasčiausia psichiškai nesveiki. Šis Chruščiovo teiginys nebuvo vien propagandinis triukas. Kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo tiesio- ginė direktyva saugumo organams.“ Siekiant pateisinti represijas prieš kitaminčius, pasitelktos įmantrios diagnozės ir atviri klasto- jimai. Pavyzdžiui, SSRS Mokslų akademijos psichiatrijos instituto vadovas Andrejus Snežnevskis „paranojinei šizofrenijai“ priskyre „reformistinių idėjų skelbimą ir patologišką įsitikinimą jų svarba“. Taip pat marksizmo-leninizmo kritiką.

Į psichiatrijos ligoninę patekę asmenys, jei nesutikdavo išsižadėti pažiūrų ir atgailauti, pereinavo devynis pragaro ratus. Jie priversti- nai gydyti aminazinu, sulfazinu, kitais vaistais, po kurių dozių žmo- gus nesuvokdavo, kur esąs, kurį laiką tapdavo neveiksnius. Prakti- kuotas pririšimas prie lovos, taip pat vadinamasis suvystymas, kai valandų valandas ar net dienas pacientas negalėjo nė pajudėti. Su- žvėrėjęs personalas dažnai į darbą paleisdavo kumščius. Nekat so- vietų psichiatrijos ligoninėje „gydytas“ rašytojas ir skulptorius Mi- chailas Narica vėliau prisiminė, kad prieš atsidurdamas „gydykloje“ nesuvokęs visų asmenybės naikinimo galimybių. Jį stebino, kodėl kankintojai vilki baltais chalatais, o ne rudais hitlerininkų marški- niais. Į tų pačių budelių rankas pateko ir garsus disidentas Vladi- miras Bukovskis, talentingas geofizikas Nikolajus Samsonovas, ra- šytojas Valerijus Tarasis, kiti režimo oponentai. Laikotarpiais tarp priverstinio kalinimo „nepatikimuosius“ nuolat terorizavo KGB kuruojamų psychoneurologinių dispanserių personalas ir karts nuo

karo sukviečiamos „specialistų komisijos“, svarstančios, ar „ligonis“ pasveiko. Bet koks neatsargus žodis ar veiksmas grėsė pakartotiniu siuntimu į ligoninę, pakartotiniais kankinimais ir patyčiomis. Sistema veikė taip, kad „ligoniai“ netekdavo turėto darbo, o kito susirasti negalėdavo, socialinės padėties, teisės į gynybą, prarasdavo šeimas. Bet kokie skundai buvo atmetami kaip „ligotos sąmonės vaisius“.

Represyvosios psichiatrijos sistema, nors ir veikė nuo pat bolševikų įsigalėjimo, ypač išvešėjo Chruščiovo ir Brežnevo laikais. Tai galima paaiškinti tuo, kad Stalinui ir jo pakalikams nerūpėjo režimo priešininkus vaizduoti kaip „psichikos ligonius“. Stalininė naikinimo mašina veikė žiauriai ir tiesmukai. O štai Chruščiovo ir Brežnevo valdymo laikotarpiu siekta trimituoti, kad Sovietų Sąjungoje nėra žmonių, kalinamų už įsitikinimus. Esą daugelis iš jų – paprasčiausi ligoniai, kuriuos reikia gydyti, bet ne bausti. „Mūsų šalyje kitaminių persekiojimas pridengiamas „psichiatriniu“ figos lapeliu“, – taip nežmonišką ir be galo cinišką sistemą apibūdino kitas „pacientas“ – disidentas, filologas Viktoras Fainbergas.

Žinoma, sovietų baudžiamoji psichiatrija nebūtų įmanoma be ištikimų režimo kareivių – Hipokrato priesaiką išdavusių medikų, kurpusių diagnozes, klastojusių ligos istorijas, vykdžiusių visus KGB kuratorių nurodymus. Būtent juos ir apibūdina knygos pavadinimas.

LENINAS TAVYJE IR MANYJE

1969 metų rugsėjo 1 dieną pradėjau dirbti jaunesniuoju mokslo darbuotoju Visasąjunginio dezinfekcijos ir sterilizacijos mokslinių tyrimų instituto deratizacijos laboratorijoje. Darbas įdomus, susijęs su mokslinėmis ekspedicijomis. Rašiau disertaciją apie hemoraginę karštligę – rudųjų pelėnų (*Clethrionomys*) genties graužikų platinamą ligą. Į ligos židinius gamtoje vyko kompleksinės mokslininkų ekspedicijos: gydytojai epidemiologai, entomologai, zoologai, tarp kurių buvau ir aš.

Grižęs iš mokslinių komandiruočių, užsidarydavau laboratorijoje – tyrinėju gamtoje surinktus pavyzdžius, atlikau nuodų bandymus, ieškodamas naujų efektyvių kovos su graužikais priemonių. Mano požiūriu, visa tai buvo labai įdomu, o ir mokslinis vadovas atrodė patenkintas atliekamo darbo kokybe.

Nusibrėžiau ateities perspektyvas: apginti disertaciją ir gauti biologijos mokslų kandidato laipsnį. Bet iš to išėjo šnipštas, nes gyvenimas pasuko visiškai kita vaga. Sovietų Sąjungoje mokslo institutai tik vadinami mokslo institutais, o iš tikrųjų jų darbuotojai verčiami užsiimti politika, taip kenkiant mokslinei veiklai ir karjerai.

Prasidėjo „istoriniai“ 1970-ieji. Nežinau, ką veikė likusi progresyvi žmonija, bet mūsų instituto partiniai šulai minėjo šimtąsias Lenino gimimo metines. Tą džiaugsmingą įvykį jie šventė ne vieni – griežtai stebėjo, kad aktyviai dalyvautų visi instituto darbuotojai. Žinoma, jiems neatėjo į galvą paprastus instituto tarnautojus pavaišinti užkandžiais ir konjaku, gautais iš specialių parduotuvių, užtat nepamiršo pripirkti gausybės plakatų, vaizduojančių seniai į dausas iškeliavusį „jubiliatą“. Tuos plakatus iškabino visuose koridoriuose ir laboratorijose. Kur bepažvelgsi – visur Leninas!

Bet tai dar ne viskas. Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Centro komitetas rado įkvėpimo šaltinį ir išleido Lenino „tezes“. Jas ne tik spausdino visi laikraščiai, jos išleistos atskiru gana dideliu tiražu. Makulatūrą renkantiems pionieriams! Tik mažai kas norėjo tezes skaityti – gaišti brangų laiką.

Štai ir mūsų partiniai vadovai nusprendė (o galbūt kvailą instrukciją gavo „iš viršaus“) visame institute surengti „lenininius skaitymus“.

Vieną kartą per savaitę kviečiami laboratorijos darbuotojai garsiai skaitydavo tezes. Ir taip visose instituto laboratorijose. Kiek laboratorijų – tiek „kolektyvų“ dalyvavo tuose nelemtuose „Lenino skaitymuose“.

Kai 1970 metų vasario mėnesį atėjo mūsų laboratorijos eilė, nusprendžiau nedalyvauti šiame spektaklyje, toli gražu nepriimančiame cirko. Niekam nieko nesakęs nusileidau į instituto rūsyje įrengtą vivariumą ir prabuvau ten visą laiką, kol kiti darbuotojai klausėsi liūdno balso, skaitančio ugningas tezes. Laimė, vivariume buvo darbo per akis: reikėjo pasiruošti kitos savaitės eksperimentams.

Žinoma, negalima sakyti, kad sovietmečiu nebuvo jokio progreso. Prisiminkime kad ir pilietinį karą. Bolševikų kariaunos visame pulke sunkiai rastum mokslų krintusį žmogų, galintį išskiemenuoti bent vieną Lenino direktyvą. O dabar – viskas kitaip! Nemokamas išsilavinimas, beraščių suaugusiųjų beveik nelikę.

Štai, pavyzdžiui, mūsų laboratorija. Joje dirba vienas profesorius, mokslų daktaras, vienas mokslo kandidatas, aspirantė, aukštąjį išsilavinimą turintys trys jaunesnieji mokslo darbuotojai, keli dešimtmetę mokyklą baigę laborantai (būsimieji studentai!). Aki-vaizdžiai aukštas išsilavinimo lygis.

O komunistų proto vystymasis sustojo. Jiems nešauna į galvą, kad žmonės jau nebe tie, patys moka skaityti, be to, geba atsirinkti, kas įdomu, o kas ne. Ir štai tokius išsilavinusius laboratorijos darbuotojus komunistai kviečia į „Lenino skaitymus“.

Išeinu iš vivariumo, laiptais kylu į viršų. Politinė valandėlė ką tik pasibaigė. Susitinku Poležajevą – laboratorijos vedėją, komunistą, įstojusį į Visasąjunginę komunistų partiją dar Stalino laikais.

Poležajevas: Kodėl nedalyvavote politinėje valandėlėje? Aš jums skirsiu papeikimą!

Nikolajevas: O aš neketinu lankytis politinėse valandėlėse.

Poležajevas: Ką reiškia – neketinate?! Šiandien visa laboratorija dalyvavo „Lenino skaitymuose“! Tai – privalomas renginys!

Nikolajevas: Nieko panašaus. Politinių valandėlių lankymas – savanoriškas. Aš net laikraštyje „Izvestija“ apie tai skaičiau. Ir į jokiais politines valandėles nevaikščiosiu.

Poležajevas: Jūs pats tikriausias anarchistas!

Šitaip ginčijomės labai ilgai, kol galiausiai man pavyko apginti asmens laisvę. Bent jau laikinai.

Lyg tyčia artėjo kitas svarbus politinis renginys, kuriame reikėjo pademonstruoti komunistinį sąmoningumą, džiaugsmingą proletarišką herojiškumą ir entuziazmą – komunistinė šeštadienio talka, skirta 100-osioms Lenino gimimo metinėms.

Gal tokia „didi iniciatyva“ ir būtų reikalinga pilietinio karo nuoniokojimų metais... Pavyzdžiui, suremontuoti devynis nusususius garvežiuokus, kad jie pradėtų gausti. Bet ar mūsų laikais šeštadienio talkos gali padėti likviduoti atsilikimą pramonės ir žemės ūkio srityse? Ne. Čia jums ne devynis garvežiuokus suremontuoti. Žodžiu, nusprendžiau į šeštadienio talką neiti. Niekam apie tai pranešti nesirengiau, tiesiog nutariau visus pastatyti prieš įvykusį faktą. O ir Poležajevas susirgo, nebuvo darbe.

1970 metų balandžio 10 dieną, „komunistinės talkos“ išvakarėse, vienas iš mūsų laboratorijos darbuotojų, komunistas Toščiginas, įsakmiai išrėžė.

Toščiginas: Ar žinote, kad rytoj vyks komunistinė šeštadienio talka?

Nikolajevas: Taip, žinau.

Toščiginas: Ateikite įprastai, prasidedant darbo dienai.

Nikolajevas: Aš neisiu į šeštadienio talką.

Toščiginas: Ką?! Kaip neisite?! Kodėl?!

Nikolajevas: Todėl, kad nenoriu.

Toščiginas: Ką reiškia „nenoriu“?

Nikolajevas: Viskas labai paprasta. Šeštadienio talkos – savanoriškos. Noriu – einu, nenoriu – neinu. O aš neisiu.

Į pokalbį įsiterpė komjaunuolis Refadas.

Refadas: Jei tu rytoj neateisi į talką, aš tau snukį išdaužysiu!

Toščiginas (Refadui): Palauk, Refadai, taip negalima. (Vėl man.) Jūs ką, norite sužlugdyti komunistinę talką?

Nikolajevas: Kodėl „sužlugdyti“? Eikite į talką patys, jeigu jums patinka, o aš neisiu. Šeštadienio talka – komunistinė, o aš nepartinis. Man nebūtina joje dalyvauti. Jūs galite mane pakviesti, bet ne daugiau. Reikalauti dalyvauti talkoje neturite jokios teisės. Už kvietimą dėkoju, bet aš jo nepriimu. O jums linkiu iš širdies paplušėti.

Kelias dienas po talkos niekas su manimi nesikalbėjo, bet kai Poležajevas grįžo į darbą, pirmas dalykas, kurį jis padarė, – pasikvietė pokalbio.

Poležajevas: Kodėl neatvykote į šeštadienio talką?

Nikolajevas: Nenorėjau.

Poležajevas: Kaip suprasti – nenorėjote?

Nikolajevas: Labai paprastai. Nenorėjau. Šeštadienio talka – komunistinė, o aš nepartinis. Be to, talkos, kaip ir kiti politiniai renginiai, turi būti savanoriški.

Poležajevas: Esate politinis nebrendyla! Įgijote išsilavinimą sovietų valdžios dėka!

Nikolajevas: Man sovietų valdžia nesuteikė išsilavinimo, tik davė diplomą. O jūs elgiatės antiįstatymiškai. Šeštadienio talkos ir

politinės valandėlės – savanoriški dalykai, o jūs man reiškiate pretenzijas dėl to, kad jose nedalyvavau. Tarp kitko, tokius pažeidimus pasmerkė SSKP XX suvažiavimas.

Poležajevas: Dėl pažeidimų galite kreiptis į CK, asmeniškai į Brežnevą.

Nikolajevas: Šiuo atveju įstatymus pažeidžiate jūs, o ne Brežniovas.

Poležajevas (cypdamas iš įsiūčio): Ne BrežnIOvas, o BrežnEvas!!!

Taip ginčijomės daug valandų. Galiausiai Poležajevas pareiškė:

– Jus jau seniai reikėjo įkišti už grotų dvidešimt penkeriems metams, kaip valdant Stalinui, arba sušaudyti.

– Jus taip pat, – atkirtau.

Praėjo dar kelios dienos. 1970 metų balandžio 21 dieną, antradienį, turėjo vykti mūsų instituto mokslo tarybos posėdis. Paprastai visada eidavau į šiuos posėdžius: kiekviename skaityti trys ar keturi moksliniai pranešimai. Ir naudinga, ir reikalinga.

Kai Poležajevas pranešė apie posėdį, neprieštaraudamas rengiausi eiti, bet nespėjęs įžengti į posėdžių salę sužinojau, kad šiandien mokslo taryba aptars... „mokytojo ir vado“ Lenino gyvenimą bei veiklą. Tokie „moksliniai pasitarimai“ – ne man. Būdamas naivus, jau kadais perskaičiau „Iljičiaus vaikystę ir mokyklos metus“ („Детские и школьные годы Ильича“). Žinoma, mokslo taryba manęs nesulaukė.

Posėdis baigėsi. Ir vėl mane pasikvietė Poležajevas. Pradėjo širdį draskantį pokalbį apie mano nebuvimą mokslo tarybos posėdyje, skirtame nemariai temai. Po kiekvieno atsakymo Poležajevas vis labiau širdo. Mano nepaklusnumas jį pribloškė. Galiausiai jis padarė išvadą, kad esu „liaudies priešas ir nepribaigtas buržujus“.

Nereikia manyti, kad tik Poležajevas buvo toks agresyvus. Tą dien atsitiktinai koridoriuje išvydau kitos laboratorijos vedėją ir instituto partinio biuro narį Kemilį Berdyjevičių Kerbabajevą (jo

tėvas Berdy Kerbabajevs buvo gerai žinomas turkmėnų sovietinis poetpalaikis, iš ditirambų SSKP rimuojantis lėkštus eilėraščius), riaumojantį ant savo laboratorijos mokslo darbuotojo: „Kodėl nedalyvavote politinėje valandėlėje?! Kodėl partijos biure turiu klausytis priekaištų dėl jūsų nedalyvavimo?!“ Kerbabajevio institute nemėgo ir už akių pravardžiavo Kerbabaška.

Pagaliau atėjo ilgai lauktas jubiliejus – 1970 metų balandžio 22-oji. Išėjus iš namų, sugaudė gatvėse iškabinti garsiakalbiai: „LENINAS TAVYJE IR MANYJE!“ Maskvos gatvės nusidažė raudonai, lyg po skerdynių. Iš kiekvienos tarpuvartės į praeivius žvelgė klasdingai besišypsantis amžinai gyvo Kuzmino, atsiprašau, norėjau parašyti „Iljičiaus“, veidas.

Atvažiuoju į institutą, lipu laiptais ir sutinku Poležajevą, kuris liepė eiti tiesiai į posėdžių salę. O salėje turi vykti priverstinis mitingas, į kurį ideologijos botagu suginti visi darbuotojai. Nenorėjau apsimesti džiaugsminga minios dalimi ir į mitingą nenuėjau. Kiti darbuotojai taip pat mėgino savaip protestuoti: apsimetė avinų banda, nes taip parankiau. O gal jie išties avinai, jei neprieštaraudami eina į šeštadienio talkas, mitingus, politines valandėles? Nuodėmė taip kalbėti apie buvusius bendradarbius, bet su tiesa nepakovosi.

Mitingas baigėsi. Mokslų daktarai ir kandidatai, jaunesnieji ir vyresnieji mokslo darbuotojai, aspirantai ir laborantai atžiauškčiojo begalinius privalomus „valio“ ir išsivaikškčiojo po savo darbo vietas lyg būtų apspjaudyti. O Poležajevs iš karto po mitingo užsipuolė.

Poležajevas: Kodėl nebuvote mitinge?!!

Nikolajevas: Nenorėjau. Jau ne pirmą kartą sakau, kad nedalyvausiu politiniuose renginiuose. Manęs nedomina politika. Dalyvavimas mitinguose privalo būti savanoriškas.

Poležajevas: Šis mitingas buvo skirtas Leninui!!!

Nikolajevas: Na ir kas? Jis nėra mano giminaitis.

Tą akimirką Poležajevs prarado amą, galėjo tik nevalingai žiopčioti. Atgavęs kalbos dovaną sustūgo.